

Chepak V. V. Sociological measuring of education: problem of synthesis determinations.

In the article the authorial typology of sociological determinations of education on the basis of analysis of sociological literature from the problems of education is presented. This typology represents complication of structure of education and educational processes and new accents in determinations of education by modern scientists.

Keywords: education, self-education, knowledge, typology of education determinations, function of education, educational process.

Дорожко І. І.

РЕДУКЦІЯ ДИТИНСТВА У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

У статті актуалізовано редукцію дитинства у реаліях суспільних відносин. Розкрито взаємозв'язок процесів глобалізації, сім'ї та дитинства.

Ключові слова: глобалізація, сім'я, особистість, редукція.

Тема глобалізації, безперечно, вийшла на перший план суспільної свідомості, стала центральною, а у деякій мірі “модною”. На початку нового століття не знайти найактуальніших наукових обговорень, досліджень, публікацій, а також політичних дискусій, які б набували такого значення, як ті, що стосуються процесів глобалізації.

Дослідження процесів глобалізації, сім'ї і дитинства на сьогодні знаходяться на початкових стадіях. Найбільш помітними напрацюваннями у цій сфері стали окремі дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема І. Кона, Ю. Кристевой, В. Поліщука, Б. Рассела, Є. Суліми, Д. Еліума та інших.

Мета статті – проаналізувати редукцію дитинства у реаліях суспільних відносин. Реалізація зазначеної мети потребує вирішення ключового завдання: з'ясувати основні принципи взаємозв'язку процесів глобалізації, сім'ї та дитинства.

На перший погляд, діти належать до “приватної” або вітчизняної сфери життя. Вони є частиною локального оточення і не знаходяться під прямим впливом процесу глобалізації. З точки зору більшості, глобалізація є частиною “громадської” сфери, тобто вона впливає на макропроцеси і пов'язана зі змінами політики, економіки, з розвитком ринку. Під час детального дослідження виявляється, що насправді існує багатоаспектний зв'язок між дітьми, дитинством та глобалізацією. Виявляється абсолютно неправильним розділяти

дитину і глобалізацію на категорії типу приватної та громадської, вітчизняної та інтернаціональної. Також проблема полягає в уявленні про дітей як про вікову групу, що потребує певних ресурсів, підтримки та уваги всього світу. Науковці з питань дітей та дитинства вважають, що в процесі дослідження було відокремлено історизацію та денатуралізацію суті кожної категорії соціальної самовизначеності (зокрема такі критерії, як расова, етнічна, гендерна, класова та національна приналежність). Дитинство досі залишається одним з тих понять, які наполегливо намагаються окреслити з точки зору біологізації та універсалізації.

Універсалізаційний і біологічний підходи до дослідження дітей і дитинства заперечує всі надбання у контексті зв'язку, доступу до ресурсів і мінливості людської природи. Глобалізація породила популярні бачення того, що собою представляє дитинство, і те, що діти повинні робити у дитинстві. З погляду Заходу, дітей потрібно "охороняти" від несприятливих умов і складних питань, вони повинні розвиватись у грі, ходити до школи. Однак ця концепція щодо дітей і дитинства зовсім не пов'язана з досвідом дітей у різних куточках світу, але все ж таки підіймає комплекс питань про їхнє життя і права. Розроблені концепції щодо досліджень дітей і дитинства культурно, історично, політично обумовлюються і стають як власне культурними, так і міжкультурними надбаннями. Вони мають різні характеристики згідно з часом і місцем розробки і стають предметом активних суперечок щодо їхнього трактування та використання. Досі на Заході основне уявлення про дитинство було пов'язане з природою дітей, з типами стосунків, на які вони здатні і які можуть поширювати. Уряди всього світу все частіше розглядають аспекти запозичення і адаптації законів про права дітей, розроблених на Заході, а також дитячого трудового законодавства, тоді як глобальні ринки впливають на життя дітей через національні, регіональні кордони і соціальні групи. Міжкультурні зв'язки впливають на формування дитини як особистості, в той час як система освіти знаходиться під впливом основних загальноприйнятих уявлень про успішну педагогіку, здатну навчати підрастаюче покоління. Під час вивчення тісного взаємозв'язку глобалізації, дітей та дитинства ми можемо дізнатися не тільки про вплив цього процесу на мікрокосм сім'ї, але й про символічний потік інформації, про цінності суспільства, а також про ймовірність маніпуляції суспільними уявленнями та знаннями [10, 105].

Сьогодні важко знайти більш містку якісну характеристику світу, ніж глобалізм. Є. Суліма, узагальнюючи питання про предметне

поле глобалістики, зазначає: “Глобальність виявляється в усіх вимірах буття та проявах людської свідомості. Вона означає формування спільності соціальних, економічних, політичних, правових відносин, котрі вже не можуть інтегруватися в національно-державну практику та набули планетарних масштабів. Виникає глобальне, або світове, суспільство, яке сьогодні представляє дуже неоднорідний соціум. Локальні суспільства, соціальні групи й індивіди зіткнулися з новою реальністю, далеко не завжди і не в усьому будучи готовими до її сприйняття, а тим більше до активного впливу на неї” [6, 9].

Глобалізація породила популярні бачення того, що собою представляє дитинство. У сучасній дитиноцентричній сім’ї батьки намагаються взяти на себе керівництво, але стратегічного плану щодо здійснення цього наміру не мають. Постулати, правила, якщо вони є, постійно порушуються. Починає переважати хаос. В Україні зростає кількість дітей, які вдома зазнають системного фізичного та морального насилля. Ситуація із сімейним вихованням є настільки складною, що в Україні розроблена Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Поширеними явищами у сім’ях стали жорстокість, насильство, про що свідчить наказ Міністерства освіти і науки України №844 від 25.12.2006 р. “Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми”, який адресований не лише батькам. Типовими соціальними явищами стають безпритульність, дитяча проституція, злочинність. Соціальне і майнове розшарування, безробіття посилюють ці несприятливі тенденції. Виховний процес у сім’ї ускладнюється екологічними показниками, соціальними та психологічними. Майже 80 % молодих людей схильні до тютюнокуріння, 83 % – до вживання алкоголю, 19-26 % юнаків знайомляться з нікотинном в 11 років, 13-18 % дівчат – у 13-18 років, 11 річний вік – це, як правило, перший досвід вживання алкоголю (15 % хлопців і 34 % – дівчат) [4].

Зміни глобального світу вплинули на суспільну структуру, на виховання підростаючого покоління, переважно чоловічої статі. Виховувати хлопчиків сьогодні значно важче, ніж раніше. Світ зазнав кардинальних змін – родини відмовились від авторитарних методів виховання. Авторитарні методи виховання передбачали абсолютну відповідальність батьків за підростаюче покоління. Рішення батьків не обговорювались, а діти виконували всі вимоги, дотримувались визначених правил.

За давніх часів, як підкреслює А. Макаренко, вважилось, що батьківська влада має небесне походження. Щодо шанування батьків

існувала особлива заповідь. На сучасному етапі розвитку суспільства сім'я перестала шанувати чоловіка як голову родини. Жінка має ті самі права, що і чоловік. Права матері дорівнюють правам батька. Сім'я втрачає єдиновладдя батька і набуває рис колективного існування [3].

Батьки змушують дітей робити вибір на ранніх стадіях їх розвитку, встановлюють занадто смутні та незрозумілі межі дозволеного, рівні допустимого. І, що характерно, дорослі порушують встановлені правила, які вигадали відносно підростаючого покоління.

Ми маємо на меті розглянути редукцію дитинства у суспільстві ризику. Редукція (від лат. *reductio* – повернення, рух назад) – усвідомлювана або неусвідомлювана методологічна установка, спрямована на зведення явищ одного порядку до явищ якісно іншого порядку: наприклад, психічного – до фізіологічного, біохімічного, біофізичного. Редукціонізм ігнорує або прямо заперечує наявність власне психологічних закономірностей і механізмів, позбавляючи психологію статусу самостійної науки. При цьому психіка трактується як побічне явище, епіфеномен. Редукціонізм обеззброює психологію перед завданнями, запропонованими соціальною практикою, зокрема пов'язаними з розробкою основ формування особистості, її свідомості та поведінки [7].

Щоб підготуватися до виховних аспектів особистості сучасного глобалізованого світу необхідно поглянути на історичну перспективу з урахуванням гендерних особливостей. Привертають увагу дослідження Д.Еліум про народження і виховання хлопчиків у історичній ретроспективі. Дослідник здійснює компаративний аналіз щодо факту народження хлопчика за різних історичних часів. Він порівнює народження дитини у племені мисливців, землеробській громаді, за часів промислової революції та постіндустріальної епохи.

Племена мисливців (життя туземців): народився хлопчик – і все плем'я радіє. Перші місяці після народження дитина почуває себе спокійно, їй затишно знаходитись біля матері. Хлопчик примотаний до тіла матері. Він не знає і не відчуває, де закінчується він і починається вона. Мати – його Всесвіт. Дитина знаходиться на спині матері під час роботи, спить з нею, навчається наслідувати господарські справи. Хлопчик залишається без імені до тих пір, доки плем'я не зрозуміє його натуру. Але мама називає його Сонечко.

Землеробська громада (Мінойська культура, Греція): батьки переповнені щастям – народився хлопчик. Він відчуває себе задоволеним біля материнського тіла. Мама називає сина Форміоном і забезпечує безтурботним ситим життям. Він спить на спині матері під

час роботи у полі. На полі хлопчик навчається повзати та ходити, він грає на землі, наслідує батьків у їх справах.

Промислова революція (життя хлопчиків у американській традиції після промислової революції): народився хлопчик, його батьки, бабусі та дідусі щасливі та горді. Його ім'я – Френкі-молодший. Материнські руки відчуває новонароджена дитина у перші місяці, вони гойдають її, коли дитина плаче. Потім тільки через певний проміжок часу мама починає реагувати на потреби дитини. Його навчають вирішувати проблеми самостійно. Світ зачаровує дитину у різних формах виявлення. Якщо хлопчик злякався, він має можливість сховатися за спідницю матері. Але цей період триває недовго. Дитині доводять, що триматись за спідницю матері він може тимчасово. Його майже виводять з цього стану, щоб довести істинність життєвих перспектив. Френкі навчається стійкості, ввічливості та слухняності. Для своїх батьків він – маленький чоловік.

Постіндустріальна епоха (нарис життя сучасного американця): народилась дитина – це хлопчик, але батьки відчувають змішані почуття. З одного боку, вони радіють, а з іншого боку, мати хвилюється. Мати зайнята своїми проблемами: як вагітність позначилась на фігурі; матеріальні труднощі (відмова від кар'єрного зростання сприяла фінансовій кризі у сім'ї). Вона вирішує не годувати дитину власним молоком, так буде можливість повернутися на роботу протягом трьох місяців.

Відомий антрополог М. Мід помітила, що різні суспільства мають проблеми щодо виховання хлопчиків. Усі відомі культури, за винятком нашої сучасної культури, особливим чином виділяли момент переходу від хлопчика до чоловіка. У давнину знали, що потужні сили чоловіка потребують відповідного виходу назовні. Тільки тоді культура знаходиться у безпеці і зберігає свою наступність. Вони знали, що чоловіками стають, а не народжуються. Наша сучасна культура розглядає народження дитини як незручність повсякденного життя. Батьки зазнають труднощів, коли діти акумулюють свою енергію навколо власних життєвих стратегій і залишаються осторонь проблем родини. Не залежно від того, скільки дитині років, батьки звертаються за допомогою до спеціалістів. Дорослі ставлять запитання: Що я роблю неправильно? Моя дитина нормальна? Чи можна зробити дитину більш чуттєвою до проблем родини? Що вони можуть зробити, щоб дитина їх почула?

В умовах сьогодення діти, як хлопчики, так і дівчатка, не відчувають тепла матері, відчуття самотності характеризує реалії сьогодення. Уособленням неоднозначних почуттів є слова

Ю. Кристевой: “А втім, ні, мені нічого сказати своїм батькам. Нічого, а водночас усе, як завжди. Якби я – завдяки відвазі, вдалому збігові чи тузі – спробувала поділитися з ними якими-небудь жорсткостями, які кидають мене в абсолютну самотність, вони не знали б, де я, хто я така, що мене обурює в інших. Я для них чужа” [2, 33].

Б. Рассел за допомогою проективної методики описує чуттєву сферу дитини [5]. Якщо подивитись очима маленької дитини на сім'ю, то стає зрозумілим, що тільки від батьків вона може отримати ласку і турботу.

Глобальний світ поглинає жінку так само, як промислова революція на фабриках забрала батьків у дітей. Економічний тиск та можливість кар'єрного зростання “виганяють” жінку із власної оселі. Вихователі іншої ланки (бабусі, дідусі, тітка, дядько) стають найголовнішими суб'єктами у виховному процесі підростаючого покоління. “Ми використовуємо досягнення техніки, – пише Д. Еліум, – щоб забезпечити матеріальну складову сімейного кола. Але, необхідно замислитись про ціну, яку сплачують наші діти? Яку ціну сплачують дорослі? Робота і дитячий садок стають заміниками сім'ї. Людина швидко звикає до комфортних умов життя, бо техніка їх забезпечує”. Д. Еліум зазначає, що не можна повернути колесо історичних подій назад у епоху землеробського суспільства. Ми маємо відповісти на сьогоднішній виклик: яким чином ми у своїй культурі забезпечимо умови для виживання підростаючого покоління – дітей століття високих новітніх технологій? [9, 66].

Історичний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з процесом наступності поколінь та міжпоколінню трансмісією культури. У ході історичного розвитку здійснюється наступність та оновлення культури. Міжпоколінна трансмісія – це складний соціальний процес, у якому виокремлюється кілька відносно самостійних аспектів:

1) суб'єктний – від кого і кому передається культура, беруться до уваги стосунки між старшим і молодшим поколінням, або батьків та дітей, або різних поколінь і т. д.;

2) об'єктний – що саме, які знання, навички, цінності, соціальні установки успадковуються, як суспільство впливає на цей процес;

3) процесуальний – за яких умов відбувається трансмісія (шляхи та способи), досліджується взаємодія дітей та дорослих у процесі спільної діяльності, наприклад формальне навчання і т. д.;

4) інституціональний – за допомогою яких спеціалізованих соціальних інститутів здійснюється трансмісія.

Історичне та етнографічне вивчення вищезазначених аспектів складає предмет етнографії дитинства, за визначенням І. Кона. Важливими напрямками вивчення він вважає: а) дитинство, як елемент культури; б) соціалізація дітей як спосіб існування та трансмісії культури; в) дитинство, як особлива субкультура суспільства.

Характерним є те, що натуралістично орієнтована свідомість суспільства переважно сприймає та описує дитинство тільки як інваріантну складову стадіального розвитку особистості. Соціологічні науки вивчають дитинство на рівні певних демографічних категорій. Що ж таке дитинство? Дитинство – це культурно-історичний феномен, який вивчається з урахуванням вікового символізму. Система уявлень і образів, у яких культура сприймає, усвідомлює життєвий шлях особистості у різні вікові періоди (вікова стратифікація суспільства) – віковий символізм.

Мультиваріантність дитячих образів відображає зміни у реальному змісті дитинства та його символізації у культурі. Образи дитинства можна розглядати на таких рівнях, як:

– естетичний рівень передбачає демонстрацію можливостей будь-якого художнього напрямку (наприклад, дитина в епоху романтизму характеризується зовсім іншим чином, ніж дитина в епоху просвітництва);

– історичний рівень досліджує еволюцію образів дитинства та реального стану дітей від XVIII до XX століття;

– психологічний рівень вивчає образи дитинства як втілення різних психологічних типів; за визначенням О. Шпенглера, по суті, у будь-якій культурі є власна систематична психологія, як і власний стиль знання людей і життєвого досвіду. І як окремий щабель, епоха схоластики, софістики, Просвітництва проектує свою картину числа, картину мислення, картину природи, що характеризує у рамках окремої епохи, так і кожне сторіччя пронизано духовністю, має свою картину душі [8, 578].

– етнологічний – діти Північної Америки істотно відрізняються від дітей Мексики;

– соціологічний рівень є проєкцією класових, екологічних та інших особливостей сфер життєтворчості та виховання (“міське” дитинство на відміну від “сільського”, “буржуазне” або “пролетарське”);

– ідеологічний рівень розкриває сутність робіт російських письменників, які віддані ідеям старовини, патріархального укладу (Аксаков, Достоевський, Бунін);

– біографічний рівень є відображенням індивідуальних властивостей характерологічних та біографічних рис автора. Якщо характеризувати французьку літературу (романи та художні автобіографії) XIX – XX ст., то можна помітити цікаву картину опису дитячих образів. М.-Ж. Шомбар де Лов, як зауважує І. Кон, представила статистичну інформацію у вигляді наступних даних: у творах 82 % авторів-чоловіків персонажами є хлопчики, а у 78 % авторів-жінок – дівчата [1, 325].

Спадають на думку слова О. Шпенглера відносно образів дитинства у різних культурах, аналіз яких привертає увагу. Загальнодоступним у кожній культурі, як пише О. Шпенглер, є те, що зберігається незмінним виходячи із станів і структур первісного людства, що людина, розвиваючись, засвоює з дитячих років. Особистість не змушена завойовувати собі нового способу існування, взагалі все те, що не є завойованим, що надається простим способом, само собою, що безпосередньо виявляється в чуттєвих образах, а не те, що може бути лише виокремлено через чуттєве і знайдено деякими, а за певних умов і взагалі одиницями [8].

Дитинство – це процес вдосконалення, процес еволюції, що бере початок у біології. Але, дитинство – це соціокультурне поняття, що походить від конкретних цінностей, переконань, історичних моментів і географічного розташування. Для того, щоб репродукувати себе і вижити, кожне суспільство повинно народжувати дітей і виховувати їх в безпеці. Кожне суспільство визначає період дитинства і пов'язані з ним переживання по-різному. Як етап розвитку дитинство відіграє стратегічну роль – воно є базовою основою для соціалізації, а також місцем формування особистості в групах, громадах і товариствах. Значення дитинства тісно пов'язане з місцевими, а також національними і водночас міжнародними переконаннями і нормами. Навіть у кожній окремій родині концепція дитинства може змінюватися залежно від статі дитини, розміру сім'ї, соціального класу, освіти батьків та релігійних переконань. Ми можемо говорити в цілому про групу дітей, але ми не можемо узагальнити і розподілити досвід дитинства, навіть у окремому суспільстві. Таким чином, завжди існує проблема у визначенні дитинства. Чи то дитинство є абстрактним поняттям, ідеалізованим, універсальним, чи то життєвий досвід окремої дитини.

У нашому сучасному середовищі, починає втрачатися соціальне визначення дитинства. Згідно зі світовими глобальними процесами, історичний концепт дитинства накладає на дітей імідж “універсальної категорії біологічно незрілої людини” (Стівенс, 1995 р.). Ця

концептуалізація експортується в різні куточки земної кулі, разом з припущеннями про необхідність соціалізації та виховання дітей. Стівенс стверджує, що ці концепти безпосередньо контактують з іншими запозиченими ідеями, пов'язаними з гендером, індивідуальністю і сімейними стосунками. Західні концепти побудови дитинства тісно взаємопов'язані з суперечками на тему підготовки майбутніх моральних і культурних громадян, ролі людей на виробництві. Слід зазначити, що трактування цих понять на практиці має істотні відмінності від загальновідомої теорії [10].

Отже, дитинство почало асоціюватися з високим рівнем емоційності: дітей шанують, ніжно плачуть і піклуються до досягнення ними дорослого віку. Цей образ уразливої, дорогоцінної дитини підтримується, стимулюється і виховується представниками середнього та вищого класів. Важливим наслідком такого способу виховання є формування у дітей впевненості, що вони є особливими і мають право на особливу поведінку, відмінну від поведінки дорослих. Необхідно розрізняти дорослих і дітей, які потребують перебування у власному світі гри, фантазій. Дітей ретельно оберігають від виробничої сфери і важких завдань. Таке ідеалізоване зображення дітей поширюється із Заходу на інші райони світу, де, однак, не вистачає ресурсів, щоб належним чином використовувати таку форму дитинства. І навіть у багатьох західних середовищах кількість ресурсів, яка підтримує ідеальну форму виховання дітей, постійно знижується.

У підсумку можна зауважити, що існує багатоаспектний зв'язок між родиною, дитинством та глобалізацією. Системи сімейного розвитку та виховання останнім часом дають збої, які деформують суспільні відносини у цілому. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у багатоаспектному вивченні різних систем сімейного розвитку та виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кон И.* Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология. – Ростов н/Д.: – Феникс, 2006. – 605 с.
2. *Кристева Ю.* Самі собі чужі / [пер. з фр. З. Борисюк]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 262 с.
3. *Макаренко А.* О воспитании в семье. – М.: Учпедгиз, 1975. – 316 с.
4. *Поліщук В.* Психологія сім'ї : навчальний посібник / [В. Поліщук, Н. Ільїна, С. Поліщук] За заг. ред. В. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2009. – 282 с.

5. *Рассел Б.* Брак и мораль / [пер. Ю. Дубровиной]. – М.: Издательство “Крафт+”, 2004. – 272 с.
6. *Суліма Є.* Глобалістика : підручник / Є. Суліма, М. Шепелев. – К.: Вища школа, 2010. – 544 с.
7. Сучасний тлумачний психологічний словник / [авт.-уклад. В. Шапар]. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
8. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и Действительность / [пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. Свасьяна]. – М.: Эксмо, 2007. – 800с.
9. *Элиум Д.* Воспитание сына / Д. Элиум, Дж. Элиум. – Спб.: Питер Пресс, 1996. – 288 с.
10. *Trask B.* Globalization and Families. – L.: Dordrecht Heidelberg, 2010. – 220 p.

Дорожко И. И. Редукция детства в обществе риска.

В статье проанализирована редукция детства в реалиях общественных отношений. Раскрыта взаимосвязь процессов глобализации, семьи и детства.

Ключевые слова: глобализация, семья, личность, редукция.

Dorozhko I. I. Reduction of childhood in society at risk.

Analyzed the reduction in childhood realities of public relations. It reveals the relationship of globalization, family and childhood.

Keywords: globalization, family, personality, reduction.